

Jrg 15
1992 nr 1

''Kronijck''

Oudheidkundige kring Doorst

1992 15^e jaargang nr. 1

Bestuur:
Voorzitter : Mr C.G. Bieze-van Eek, Rijksstraatweg 103,
7391 MK Twello, tel. 05712-74859

Secretaris : L. Sevenster, Schadewijkpad 11.
7391 TJ Twello, tel. 05712-72037

Penningmeester : B. v/d Hoek, H.W. Iordensweg 47
7391 KD Twello, tel. 05712-71247

Leden : A.J. Bessels, Enkweg 9a Posterenk
Mr J.H. Hermsen, Rozenhoflaan 10 Zutphen
H.J. ten Hove, Tuinstraat 24 Voorst
J. Lubberts, Kon. Wilhelminastr 10 Terwolde

Redactieadres : J. Lubberts, Kon. Wilhelminastraat 10
7396 AJ Terwolde, tel. 05717-1760

De contributie bedraagt Fl 25,- per persoon. Voor gehuwden of samenwonenden op hetzelfde postadres Fl 30,-.

Inhoud.

blz. 2.	Verenigingsnieuws	L. Sevenster
blz. 2.	Ons fotoarchief	L. Sevenster
blz. 3.	Oude foto's spreken	F. v/d Zedde-Gor- ten
blz. 5.	Altena en Morgenster	Dra M.M. Door- ninck-Hoogenraad
blz. 9.	De middeleeuwse kerktoren van Wilp	Z. Kolks
blz. 12.	Uit de geschiedenis van de dorps- kerk te Twello deel 18	D. Lekkerkerker
blz. 16.	Waarschuwing	redactie
blz. 17.	Een bijna uitgestorven ambacht	B. v/d Hoek
blz. 21.	Voorster plattelandsleven 1930-1960	A.J. Fransen
blz. 23.	Een dominee uit Nijbroek	L. Sevenster

NIETS UIT DEZE UITGAVE MAG WORDEN OVERGENOMEN ZONDER TOE-
STEMMING VAN DE REDACTIECOMMISSIE.

VERENIGINGS-NIEUWS.

Het aantal plekken waar "het grote publiek" de oude foto's uit hun eigen buurt kunnen bekijken is weer uitgebreid.

De vergaderruimte in de Basisschool van de Wilpse Achterhoek is verrijkt met 3 lijsten met elk 3 foto's van de Wilpse Achterhoek uit de jaren 1890-1990. Zowel personen, gebouwen, beroepen als gebeurtenissen zullen via wissel-exposities worden getoond. De Rabo-bank van Klarenbeek gaf ons de gelegenheid in de publieksruimte een roestvrijstalen frame te plaatsen waarop 4 fotolijsten kunnen worden bevestigd. Dit vrijstaande frame was nodig, omdat de Bank weinig muurruimte voor ons beschikbaar had. Het stalen lijstwerk is gemaakt door ons lid de heer A.A.G. Bloem, Zutphenseweg 1 in Klarenbeek. Hij is tevens onze contactman voor Klarenbeekse kiekjes die overgefotografeerd zullen worden. Zijn telefoonnummer is 05761-1437, u begrijpt wel waarom. Even bellen dat u wat interessants voor de O.K.V. betreffende Klarenbeek heeft en hij komt in actie.

De heer A. Hazelaar heeft zijn onderzoek naar uileborden, markelaars en geveltekens bij de boerderijen in de Wilpse Klei afgesloten met het volgende resultaat. Er zijn nog 3 stuks en wel bij:

1. fam. Hofenk, Marsstraat 1,
2. fam. Klein, Oyseweg 3,
3. fam. ten Hoeve, Oysedwarweg 4.

Prima werk van een activeling uit Wilp en hij gaat nog verder..

....

Twello Centrum,

1992 is het jaar waarin politieke beslissingen zullen worden genomen hoe het nieuwe Marktpllein en zijn naaste omgeving er uit zal zien. De O.K.V. heeft de gelegenheid van de Openbare Bibliotheek in Twello gekregen de Galerie in te richten met 84 oude foto's uit de jaren 1900-1960.

Deze foto's geven duidelijk aan hoe rustig, landelijk en vooral hoe "groen" het Centrum van Twello was in de jaren voor 1940. De expositie, van 28 februari tot 18 maart gehouden, werd goed bezocht en bracht de O.K.V. weer veel "publicity" en ook weer oude foto's.

L. Sevenster, secr. O.K.V.

ONS FOTO-ARCHIEF.

De foto van het ongeluk met de tractor gaf een uitgebreide reactie van de heer H. Vleming uit Voorst en wel de volgende:

Het ongeluk gebeurde in de zomer van 1984 op de Klarenbeekseweg enige honderden meters ten oosten van de kruising met de Hooistraat. De trekker, met een lege giertank er achter, werd bestuurd door Alexander Markus die op de foto helemaal links staat. Zijn vriend Jan Wassink, hij staat op de foto aan het stuur van de trekker te draaien, zat op het zitje op het spatbord van de trekker. Zonder dat Jan het aanvankelijk merkte kwam zijn klomp tussen de voetsteun en de hevel waarmee de voorwielen gestuurd worden. Hierdoor stuurde de trekker langzaam naar links terwijl Alexander tevergeefs probeerde bij te sturen en het daar zo druk mee had dat hij niet reageerde op

de opmerkingen van Jan dat zijn klomp vastzat. De trekker belandde in de sloot, de jongens sprongen er af. Jan was de laatste omdat hij zijn voet uit de vastzittende klomp moest wringen. Hij schaafde zijn hals aan het prikkeldraad.

De voertuigen werden met twee trekkers van Ab Wassink, die zit op de kleine trekker, uit de sloot gehaald. De grote trekker wordt bestuurd door Albert Wassink, de broer van Jan, terwijl Gerrit Wassink, vader van Jan en Albert, doende is met de ketting.

De schade viel mee. De giertank was eigendom van een groepje boeren. De uitloopkraan aan de achterzijde was gedeeltelijk afgebroken. De trekker mankeerde eigenlijk niks en wordt zelfs nu nog regelmatig gebruikt door Gerrit Wassink.

Ik wil hierbij de heer Vleming hartelijk dank zeggen voor zijn uitleg en hij kan 't weten, want hij is de fotograaf bij het bedrijfsongeval geweest.

En nu de volgende puzzel:

Is de hierbij geplaatste foto uit onze gemeente?

Zo ja, welke straat is het en wie woonden in de huizen?

L. Sevenster.

OUDE FOTO'S SPREKEN.

Tegenwoordig is de auto een gewoon vervoermiddel bij de recreatie van de oudere inwoners van onze gemeente. Velen worden door hun kinderen, burens of kennissen meegenomen voor een tochtje met de auto. Maar dat was 40 jaar geleden wel wat anders, toen was een dagje uit "met de bejaardenbus" een heel evenement waar men lang van te voren naar uit keek.

Hierbij een foto uit dit goeie ouwe tijd:

In de begin jaren vijftig was het de gewoonte in Twello een inzameling te houden voor de bejaarden, met de bedoeling ze een bustocht aan te bieden.

Iedere bejaarde uit Twello, die mee wilde, kon zich opgeven.

De reactie was overweldigend, soms waren er wel 3 of 4 bussen nodig, want zo'n bustocht was echt een dagje-uit. De tocht zelf verschilde niet veel met die zoals ze ook nu nog veel worden georganiseerd. Maar het mooiste kwam altijd aan het einde.

De aankomst van de "ouden-van-dagen" bij de Gelderse Boer (links). Aan de overkant van de weg is nog de villa De Kolkhof te zien. Omstr. 1950. coll. mevr. van de Zedde.

Er werd afgesproken hoe laat de bussen 's-avonds weer bij de "Gelderse Boer" (nu een Chinees Restaurant) aan de Rijksstraatweg in Twello zouden terugkomen. Veel familieleden en belangstellenden stonden daar dan al te wachten. Ook was er altijd een muziekcors aanwezig. Als iedereen was uitgestapt formeerde zich een hele lange stoet en met de muziek voorop liep een ieder, ook de bejaarden, naar het station. De rij werd gesloten door de bussen, waarin bejaarden zaten die moeilijk zover konden lopen. Op het Stationsplein was het eindpunt.

Daar werd dan nog een grote kring gemaakt, waar onder de vrolijke klanken van het muziekcors een dansje tot besluit werd gemaakt. Men kon terugkijken op een prachtige dag en men hoopte het volgende jaar weer mee te mogen (kunnen) gaan.
F. van de Zedde-Gorten.

ALTENA EN MORGENSTER.

Karel van Egmond, hertog van Gelre en graaf van Zutphen, heeft in de Overijsselse geschiedenis, in het bijzonder in die van Deventer, een slechte reputatie, en het valt niet te ontkennen dat hij het daar naar heeft gemaakt, al was hij allermintst een Uilenspiegel-figuur. De herinnering aan deze roerige en gevaarlijke nabuur wordt in Deventer nu al vier-en-een-halve eeuw levend gehouden, doordat ze in het hart van de stad tot stenen materie is geworden in het sierlijke Renaissance-gebouw de Waag, dat zoveel stadsgeschiedenis belichaamt en huisvest. Hertog Karel had in de loop van zijn hardnekkige strijd met Bourgondie - laatstelijk in de persoon van keizer Karel de Vijfde - en met het Sticht twee dwangburchten gebouwd aan de Veluwe zijde van de IJssel: Altena of Kijk-in-de-Pot bij de noordelijke toegang van de Bolwerkswede en Morgenster, even ten noorden daarvan, ter plaatse van de latere herberg-boerderij de Volle Hand (nu Diekhuus). Aanleiding tot de bouw van deze versterkingen - blokhuisen genoemd, maar in feite zware en omwalde forten - was een van de grensgeschillen voortvloeiende uit de gedurige oorlogstoestand tussen Gelre en het Sticht met zijn Bourgondische bisschop.

Cafe-boerderij de "Volle Hand" nu "Diekhuus" genaamd.
Coll. Mr J.H. Hermsen.

Deventer had op de Veluwe oever van de rivier een toren gezet ter bescherming van de brug. Men had deze toren, overduidelijk aan het adres van de hertog, de naam "Spytenburg" - de hertog ten spijt - gegeven. Dit was een aantasting van hertog Karels territoriaal gezag en een bespotting bovendien, die hij niet op zich kon laten zitten. Hij eiste afbraak. Pogingen tot een vergelijk, onder meer door bemiddeling van de Utrechtse kapittelen, werden door Deventer afgewezen, begrijpelijk, want die kapittelen waren in verzet tegen hun bisschop en dus op Karels hand. Zutphen dat blijkbaar ook op afbraak had aangedrongen, kreeg ten antwoord, dat Deventer niet zonder het college van gemeenslieden kon beslissen over het "getymmer an onser bruggen".

De toren bleef staan, en eind September van het jaar 1521, tijdens een oproertje in Deventer, verscheen de hertog met zijn troepen tegenover de stad. Spytenburg werd "nederge worpen" waarbij de IJsselbrug gedeeltelijk verbrandde. De Geldersen

bezetten het eveneens op de linker IJsseloever gelegen blokhuis van Deventer, genaamd het Bolwerk. Dit werd door hen versterkt. Het was bij die gelegenheid dat de Gelderse hertog de forten Altena en Morgenster liet optrekken. Door de wisselingen van het krijgslot was een lang leven aan de beide bouwwerken niet beschoren. Toen in 1528 de troepen van keizer Karel de Vijfde op de Veluwe successen tegen de Geldersen hadden behaald, werden de twee blokhuisen door de bezetting overhaast verlaten. De Deventer burgers, opgelucht ademhalend nu ze van deze bedreiging verlost waren, trokken met spoed naar de overkant en smeten (zegt Slichtenhorst) dezelfde plaetsen met grooten yver tzaemen met de wallen onder devoet..... Het steenwerk van de Morgenster is in de stad gevoerd: ende daarvan het waegghuys, 't welk noch aan de merkt staet, korts daer na opgebouwd, draegende tot eeuwighe heughe-nis ende verwijtinghe de vertooninghen van een morgenstern ende een hoofd in de pot kijkende. 1) Deze spotstenen, zoals bekend, prijken nog heden aan het Waaggebouw. Uit ergernis over deze hoon bedong Karel, bij een verdrag door hem met de keizer in hetzelfde jaar gesloten, dat bij zijn leven Deventer geen brug meer over de rivier zou mogen leggen, zodat de stad het tien jaar lang zonder vaste oeververbinding moest stellen. Dat de controverse over de afbakening van het Gelderse en het Overijsselse grondgebied in hertog Karels tijd verder teruggaat dan de jaren twintig, wordt aangetoond door het volgende merkwaardige verhaal. In 1548 waren de grensmoeilijkheden tegenover Deventer blijkbaar nog altijd niet opgelost. Op 24 oktober van dat jaar verschenen voor Thomas Werdt, stadhouder van het schoutambt Zutphen, en voor Johan van Vorthuisen en Gerrit Schimmelpenninck, gerichtslieden, meester Gerhard Renoy, raad en commissaris van de domeinen van keizer Karel de Vijfde en diens rentmeester in Gelderland. Deze verlangde een kondschap van Derick van Zoelen over een geval dat zich meer dan dertig jaar tevoren had afgespeeld. Derick was toen dienaar van Henrick van Hackfort, de drost van hertog Karel op het slot Wilp. 'Umtrent in den jaer van Twelff of van dertien' kreeg men daar het bericht dat Arian van Rede 2) in Deventer een paard had gekocht en daar mee had willen rijden naar Arnhem, dat in die tijd Bourgondisch was. Arian diende te worden onderschept en het paard op het huis Wilp gebracht. Derick en drie anderen kregen daartoe het bevel. Met een van de krijgsknechten vatte Derick post "in de herberge tegens de Stenen Kamer (over) an dat hecke, tussen die platze dar dat huis Altena na getymmert wordt en de brugge": de andere twee werden gestuurd "in de andere herberge beneden de brugge". Maar ze kregen geen kans hun opzet te volvoeren want die van Deventer, gewaarschuwd en vermoedend "wo dat he op etlicke borgers dar wachtede" en er dus verraad in het spel was, namen de vier mannen gevangen. Derick en zijn metgezel zette men te Deventer "under de scepenkamer in den stock, end de ander twee knechteyn ein ander gefenckenscap allein, end worden alle vier gepiniget denselven avendt, dat se nouw wederumb thuis gaen en konden", een van hen zelfs zo ernstig "dat hē darnha nuwerlle 4) eynen gesunden dach en hadde end starf kortt darnha". Die nacht bleven de vier in de gevangenis, maar al de volgende dag kwam een bode met een brief van hertog Karel, die eiste dat de mannen onmiddellijk vrijgelaten moesten worden en teruggebracht naar de plaats vanwaar men hen had gehaald. Aldus geschiedde en de vier mannen reden naar

het huis Wilp terug.

Deze inbreuk op zijn territorium en "hoichet" liet Karel van-zelfsprekend niet zonder meer passeren; hij maakte de zaak tegen Deventer aanhangig voor het drosten gericht van Veluwe aan de bank te Voorst. Aangezien echter het gerichtsignaat van Veluwe over deze jaren ontbreekt, is de afloop van de affaire niet bekend.

Op de vraag die commissaris Renoy ruim dertig jaar later, in 1548, stelde aan Derick van Zoelen, of hij ook wist hoever de jurisdictie van Veluwe zich op de rivieroever tegenover Deventer uitstreckte, gaf deze ten antwoord dat, naar hem bekend was, in dezelfde jaren als voren genoemd de drost van Veluwe twee misdadigers had doen vangen en terechtstellen "end setten (se) hartt voor de brugge tho Deventer achter de capell, dat se dar gesatt stande gebleven syn bis se verrotteden, ungehortt dat de van Deventer uwerllde 5) daarop bespirongr 6) gedaen hebben". Bovendien had Derick meermalen gehoord en gezien dat de hertog zijn gezag over de IJssel zelf deed gelden "aver bess an de Well vor Deventer", dus over de gehele breedte van de rivier. Die van Deventer hadden "eyn watermoill getymmertunder de brugge" 7), maar Karel verhinderde de stad hierop te malen, zodat de molen ongebruikt gebleven was. Tenslotte nam hij ze in beslag en "dede se leggen an de Morgensterne".

Tot zover het verslag van Derick van Zoelen 8).

Het is duidelijk dat de Gelderse hertog aldus in staat was de IJssel, die van Veluwe zijde bovendien door de sterke sloten Wilp en Nijenbeek beheerst werd, voor schepen van Deventer te sluiten. Hij had trouwens in deze jaren Groningen, Drente en Overijssel grotendeels in zijn macht en gedroeg zich ook geheel als heer van deze gewesten. Zwolle stond aan Gelderse zijde, het sterke Hattem met zijn kasteel lag aan de IJssel. Zo kon hertog Karel Deventer en ook Kampen dwingen, hoe onwillig deze steden ook waren naar Gelre over te gaan - al hadden ze van hun bisschop en landsheer weinig te hopen - en hoezeer deze als neutraal beschouwd wensten te worden. Stroorasluiting kwam in de jaren 1522 en '23 dan ook herhaaldelijk voor, wanneer naar Karels oordeel die neutraliteit werd geschonden, wanneer de onderhandelingen over een "stilsate" met de Overijsselse steden niet wilden vlotten, of wanneer er inbreuken werden gemaakt op het zogeheten Stichtse "tractait", tussen de partijen gesloten in het voorjaar van laatstgenoemd jaar. Dergelijke "avergrepen" en de klachten daarover waren aan de orde van de dag: brandschatting, aangehouden boden, in beslag genomen paarden, uit de wei gedreven vee.

Contacten tussen de steden Deventer en Zutphen waren in deze verwarde tijd veelvuldiger dan ooit. Een gestage stroom van brieven ging over en weer. Geen wonder, want ondanks haar officieel vijandige positie onderhielden ze - mede uit eigenbelang - liefst een behoedzame "quede nabuerschap". Zij bemiddelen voor elkaar bij haar wederzijdse overheden; Zutphen zendt de brieven van Deventer door aan de hertog en laat niet na voor de buurstad te pleiten bij de vorst, bij zijn raden, bij de landdrost van Gelre in Salland Berent van Hackfort en bij de erf hof meester Henrick van Geinen. Deventer is Zutphen erkentelijk voor die bemiddeling, maar Karel neemt zijn stad die ijver niet altijd in dank af. Als het Stichtse tractaat tot stand is gekomen, waarbij schepenen van Zutphen een belangrijke rol hebben gespeeld, prijst hij hen als "gude middelers".

Ontvangt hij echter door hun tussenkomst klaagbrieven van Deventer, dan verwijt de heetgebakerde landsheer de stad Zutphen, dat zij zijn vijanden niet genoeg bestrijdt en aan die ongegronde klachten geloof hecht, want dergelijke brieven behelzen niet dan "loegetael ind bedroech", zoals men immers van Deventer gewend is 9).

Niet tot briefwisseling alleen beperkt zich het overleg tussen de twee stadsburen. Afgevaardigden kwamen herhaaldelijk bijeen in hun vaste vergaderplaats "an den ryen achter dat Koerhuis" bij Deventer. In 1522 is er sprake van beraad in het diepste geheim in het klooster ter Hunnepe en ook in het fraterhuis Hulsbergen vonden onderhandelingen plaats. Sedert hetzelfde

Het poortgebouw van het klooster Ter Hunnepe in 1905. Het geheel werd omstr 1915 afgebroken.
foto P. Coldewey, coll. O.H.K.

jaar was er inmiddels nog een geschikte en voor allen gemakkelijk bereikbare plaats van samenkomst bijgekomen: het blokhuis Altena. Karel noemde dit "onse huyss Altena" en behield zich het bezit hiervan uitdrukkelijk voor bij de onderhandelingen met de bisschop over teruggave van Overijsselse kastelen. Blijkbaar bestond Altena uit een aantal stenen gebouwen binnen een zware omwalling; men kon er redelijk goed verblijven. De drost van Veluwe, Gerrit Scherpenzeel genaamd Palick, resideerde er wel, en het was de vaste pleisterplaats van de hertogelijke raden op hun reizen naar 's hertogs noordelijke gebieden 10). Ook vergaderingen van deze raden met die van de bisschop en met veel afgevaardigden van de Gelderse en Overijsselse hoofdsteden werden er gehouden, wanneer de "hoof-

den" en kribben in de IJssel geschouwd dienden te worden: de zorg voor de gemeenschappelijke handelsweg was een levensbelang en had voorrang op vete en oorlog. Maar zoals gezegd: in 1528 ging dit Altena met zijn evenknie Morgenster ten onder. De Morgenster moet een zeer groot en zwaar stenen gebouw zijn geweest, sterker nog dan Altena: "id longe alterovalidius erat" 11). De bouw van de Waag - om tot het begin terug te keren - uit afbraakmateriaal van deze blokhuizen betekende niet het einde van de Morgenster. Na Hertog Karels dood in 1538 schonk de nieuwe landsheer van Gelre, hertog Willem van Kleef, de resten van dit kasteel aan Zutphen. Meester Derick de stads-metselaar brak deze resten uit - het merendeel zal "uithier eerden" dus uit de fundamenteën gekomen zijn - en zo kwam Zutphen in het bezit van enige duizenden stukken mergelsteen, een aantal stukken Bentheimerzandsteen en alle "bussengaitenstenen" die meester Derick er had kunnen vinden 12). Samen met stenen van het ten dele gesloopte Zutphense Gravenhof en van het geheel afgebroken Bolwerck, hertog Karels dwangburcht in Zutphen, versterkte men er in 1539 de stad aan de oostzijde mee en trok men nieuwe muren op bij de Hospitaalspoort, overwegende dat het Bourgondische gevaar het hertogdom Gelre en het graafschap Zutphen nu van die zijde begon te dreigen. Van deze bouwwerken evenwel is anders dan van het Deventer Waaggebouw helaas niet veel bewaard gebleven.

1. A. van Slichtenhorst, 14 boeken der Gelderse geschiedenis sen, Arnhem 1654, p. 404.
2. Deze was de Bourgondische partij toegedaan en werd in later jaren erfmaarschalk van het Sticht. Hertog Karel was wegens een vermeend verraad zeer op hem gebeten en verzegde hem op verlies van zijn leven het Gelders gebied (Slichtenhorst a.w. p. 379).
3. Naderhand. 4. Nooit. 5. Ooit. 6. Verhinderung, tegenstand.
7. Wellicht een schipmolen. Over de Deventer schipmolens zie: A. Tutein Nolthenius, Schipmolens, in: Bijdr. en meded. Gelre, deel 57 p. 234. de hier bedoelde schipmolen wordt in dit artikel echter niet genoemd.
8. Signaat schoutambt Zutphen.
9. Gemeente archief Zutphen, ingekomen brieven, passim.
10. I.A. Nijhof, Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland, Arnhem, 1862, dl. 6.2., p.c. noot 2.
11. J. Revius, Daventrae illustratae sive historia davenportensis libri sex, Lugdunum Batavorum 1651, p 246.
12. Gemeentearchief Zutphen, overrentmeestersrekening, 1539/40, 1540/41, 1541/42, resp. ff.69.38v.32.

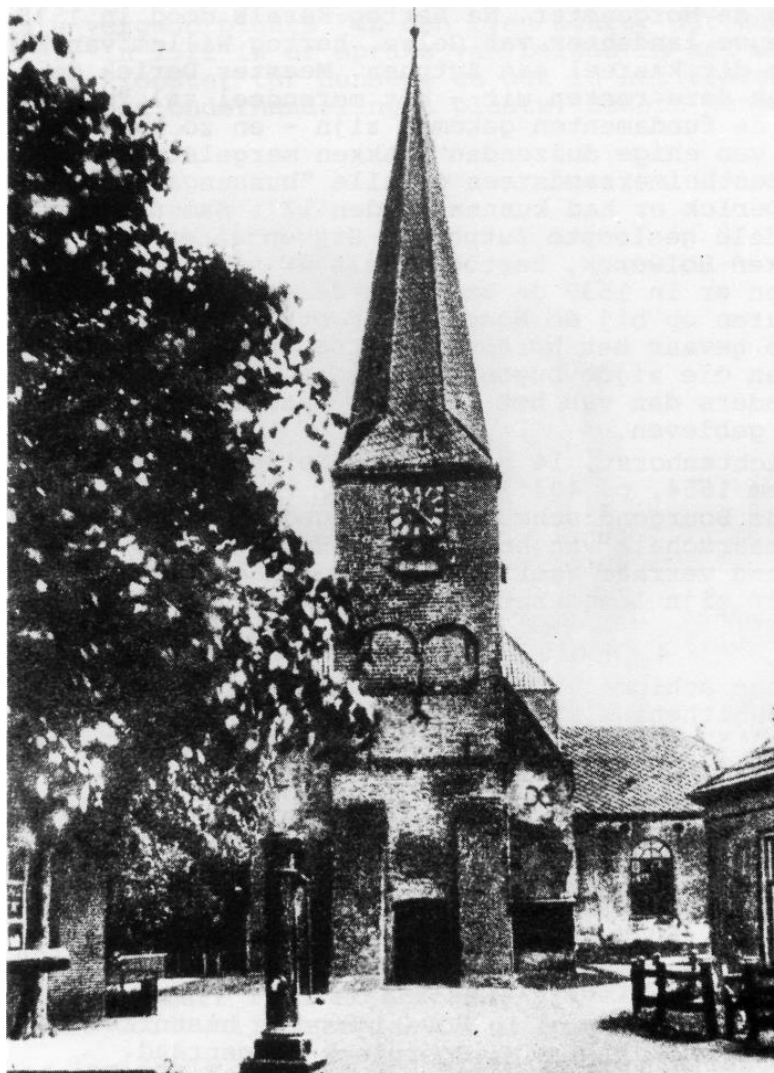
Reeds eerder gepubliceerd in "Overijsselse historische bijdragen" 93e stuk 1978. Dra M.M. Doorninck-Hoogenraad.

DE MIDDELEEUWSE KERKTOREN VAN WILP.

De toren van de in de middeleeuwen aan de H. Lebuinus toegewijde kerk van Wilp valt op door zijn rechthoekige plattegrond. Deze vorm heeft zijn weerslag in de verdubbeling van het aantal boognissen aan de lange westzijde en van het aantal openingen in de lange west- en oostzijde van de latere kop.

De lage toren bestaat uit vier geledingen; de onderste is wat breder dan de drie daarboven. Deze nemen naar boven toe steeds in hoogte af.

De benedenste geleding is aan de noordzijde slechts doorbroken door een kleine, recht-ingesneden, keperbogige opening met bakstenen "ontlastingsboog". Aan de westzijde van deze geleding bevindt zich een rondbogige ingang; de dakkant hiervan is bezet met een rechts-tand, die zich als staaf in de boog voortzet. Boven deze boog treft men een recht-ingesneden, rondbogige opening aan.

De toren van de Ned. Herv. kerk van Wilp in 1923 Coll. OHK

De tweede geleding is voorzien van de al eerder genoemde, ondiepe rondboognissen. Aan de noord- en zuidzijde hebben deze een hellend ondervlak, aan de westzijde een horizontaal lopende. De twee nissen aan laatstgenoemde kant zijn gekoppeld door een kolonnet met kubuskapiteel en met een basement in de vorm van een op zijn plat gelegde steen. Boven deze nissen komen, in de derde geleding, rondbogige galmgaten voor, die eveneens zijn gekoppeld. Zij worden omsloten door een omvattende rondboognis. De zuiltjes tussen de bommelgaten zijn ook in dit geval voorzien van kubuskapitelen.

De bakstenen kop tenslotte is doorbroken met rechtingesneden openingen, die aan de westzijde spitsbogig zijn en aan de overige zijden segmentbogig. Boven langs de muren loopt een muizetand. De toren wordt bekroond door een hoge, ingesnoerde naald-spits. Deze is achthoekig en loopt van onderen rechthoekig uit. De bedekking, bestaande uit grijze leien, is volgens het Rijnse principe aangebracht.

Wat de datering van de toren betreft: het decoratiesysteem van de tweede geleding met haar ondiepe rondboognissen zou een aanwijzing kunnen zijn voor een vrij vroege totstandkoming in de Romaanse periode (11 de eeuw - ca. 1100). Wel contrasteert de decoratie van het bovengedeelte van de toren met de vlakheid van de muren van het aansluitende Romaanse schip, dat onder meer op die grond in de 11 de eeuw wordt gedateerd. Een datering van de toren in het begin van de 12 de eeuw lijkt daarom eerder in aanmerking te komen dan de 11 de eeuw. Het bepalen van de bouwstijl van de latere "verhoging" is, bij gebrek aan duidelijke stijlkenmerken, nog moeilijker dan die van de toren zelf. De segmentbogige vorm van de meeste openingen zou kunnen duiden op de stijlperiode van de Barok (in Nederland van ca. 1620/30 tot aan het begin van de 18e eeuw). Naar de reden van deze verhoging kan men slechts gissen. Houdt zij verband met de aanschaf van een nieuwe klok in 1649 of met de verhoging van het schip, waar op het tufstenen gedeelte van het muurwerk ook enkele lagen baksteen met een uitgekraagde daklijst zijn gemetseld?

Aangezien de huidige ingang niet oorspronkelijk is, mag met de heer R. Meischke worden aangenomen, dat de toren oorspronkelijk van buiten af niet toegankelijk was ¹⁾. Ter plaatse van de thans dichtgemetselde, later aangebracht ingangen in de zijmuren van het eenbeukige schip kunnen oorspronkelijke andere gezeten.

1). R. Meischke, De Nederlandse Kunst, Antwerpen, 1960, blz. 24.

Verklaring van de vaktermen:

- basement	- voetstuk	- Kubuskapiteel-	kapiteel in de
- bommelgat	- galmgat		vorm van een ku-
- dagkant	- staande zijde,		bus
	b.v. van een	- muizetand	- lijst van onder
	venster		een hoek van 45
- gekoppeld	- in een reeks van		graden op hun
	twee of in een		plat gelegde
	grotere reeks		bakstenen
	aaneengeschakeld	- rechtstand	- verticale drager
- keperboog	- driehoekige boog		
- kolonnet	- zuiltje		
- segmentboog	- boog, die de vorm heeft van een cirkelseg-		
	ment		
- staaf	- dun, halfrond profiel		
- tufsteen	- natuursteen, ontstaan door het aaneenkit-		
	ten van as en puin, die bij uitbarsting		
	van vulkanen de lucht in zijn geworpen		
	en teruggevalen zijn op de aarde.		

Z. Kolks, Delden.

(Conservator van het Rijksmuseum Twente te Enschede).

UIT DE GESCHIEDENIS VAN DE
DORPSKERK TE TWELLO.

deel 18.

3. Nu keerde Verheiden eindelijk, terug naar zijn Terwolde, met meerdere dorpsgenoten, om de plaats weer bewoonbaar te maken en er weer kerkelijk leven te brengen. Intussen was de militaire situatie aan het veranderen. Steeds vaker vertoonden zich staatse troepen (die van Maurits) in deze streek en de spaanse trokken zich gaandeweg terug richting Deventer. Langzaam maar zeker werd de stad ingesloten. De voedseltoevoer werd geblokkeerd. Toen deed de Raad van Staten een placcaat uitgaan, waarin voor heel de streek een sauve-garde (d.i. bescherming) verleend werd. De eigen troepen konden nu de bewoners veiligheid garanderen. Contributie aan de vijand betalen was niet meer nodig, werd zelfs verboden. De sauve-garde werd echter op naam afgegeven. Die moest men eerst opgeven. Het Hof wilde kennelijk kaf en koren scheiden. Het mocht niet zo zijn, dat een spaansgezinde onder de dekmantel van dit document kwade praktijken kon uitoefenen. Op dit punt kwam Verheiden in de problemen. Hoe zou het Hof op zijn naam op de lijst reageren? Hij stond niet zo gunstig bekend, had meer dan eens onder verdenking gestaan. Hij schreef nu aan de magistraat van Hattem of zij niet, op grond van wat hij voor Hattemer burgers in nood gedaan had, voor hem bij het Hof wilde bepleiten, dat hem een speciale sauve-garde verleend zou worden, (brief van 12 maart 1591). De afloop kennen we niet. Drie maanden later namen de troepen van Maurits Deventer in. De Spanjaarden verdwenen. Een nieuw tijdperk brak aan, van herstel en vernieuwing. Op kerkelijk erf kon in de stad en dorp de hervorming doorgevoerd worden. Voor Verheiden werd het een moeilijke tijd. Tot dusver had men hem, half-rooms half-protestants geestelijke, geduld. Nu begon echter hier en daar critiek te komen. Begin april 1592 werden bij het Hof te Arnhem een aantal beschuldigingen tegen hem ingebracht.

1. hij had meerdere malen kinderen "lantine", d.i. met de latijnse doopformule gedoopt. 2. hij had ook op roomse heiligendagen dienst gehouden en gepreekt, onder grote toeloop van mensen uit de naburige dorpen. 3. elke zondag richtte hij de kerkdienst op z'n paaps in door eerst het epistel (de brieven in het nieuwe testament) en daarna het evangelie te prediken, wat ongeveer een uur in beslag nam. Dit terwijl zijn levenswandel er niet naar was: dagelijks zat hij in de herberg, verkocht daar loze praatjes over politieke en andere zaken, waarmee hij vooral de harten van eenvoudige mensen stal. Ook reed hij als ware hij gewapend ruiter of koopman te paard langs de wegen. 4. hij eiste zijn deel van de oogst van een akker, nog voor het zaad gezaaid was.

Het Hof gelastte Verheiden op 15 april in persoon voor hem te verschijnen om zich tegen de beschuldigingen té verdedigen. Hij dacht er niet aan. In zijn ogen was het Hof in dit geval niet bevoegd over hem recht te spreken. In kerkelijke zaken had hij altijd onder het kapittel van Deventer gestaan en dat was nog zo. Bij de hervorming van die stad was het kapittel blijven bestaan. Het vergaderde nog steeds, zij het met twee commissarissen van de stad erbij, die het beleid bepaalden. In feite was zijn rechtsmacht overgegaan op het stadsbestuur. Verheiden legde nu in een brief kapittel en commissarissen zijn zaak voor, tegelijk de beschuldigingen weerleggend.

Aan het eind verzocht hij zijn verweer aan het Hof ter Kennisneming toe te sturen. Zelf heeft hij nooit met het Hof gecorrespondeerd. Hier volgt een en ander uit zijn verdediging:

Bij punt 1. verklaarde hij de kinderen zowel met de latijnse als met de nederlandse formule gedoopt te hebben, zonder verdere cremonie (bedoeld is het exorcisme of duiveluitbanning in de roomse liturgie). Bij punt 2. verklaarde hij sinds de reductie van Deventer (de herovering van de stad door Maurits in juni 1591) nooit meer op een roomse heiligendag gepreekt te hebben. Bij punt 3. verklaarde hij, dat de toeloop vanuit de buurdorpen naar de kerk van Terwolde voornamelijk inwoners van Nijbroek betrof. Die hadden (het speelt hem dit te moeten zeggen) een afkeer van hun dominee (Johannes Antonii) gekregen door zijn "quade exempel van leven ende overtredunge des vierden Gebots (eert uw vader en uw moeder) met oock het lichtveerdich singhen in der herbergen" enz. Verheiden en zijn confrater deden in herbergbezoek blijkbaar niet voor elkaar onder, tot ergenis van velen. Bij punt 4. (over zijn inhaligheid) merkte hij op, dat hij twee jaar geleden, in Nijbroek werkend, wel iets anders had laten zien: met grote moeite en op eigen kosten had hij de verwilderde landerijen van de kerk in orde gebracht. Hij had er meer na-deel dan voordeel van gehad. Tenslotte vroeg hij kapittel en magistraat hem van de verplichting in Arnhem te verschijnen te ontslaan. Hij was bereid, als er nog iets op hem aan te merken was, voor zijn competente rechters (kapittel en stadsbestuur) te staan.

4. Het was Verheiden duidelijk, dat hij van het Hof niets te verwachten had dan alleen verlies van zijn positie. Zijn hoop was gevestigd op de Deventer magistraat, dat die hem de hand boven het hoofd zou houden. En inderdaad deelde deze zijn standpunt. In kerkelijke zaken was hij en waren de dorpen Terwolde, Nijbroek, Twello en Wilp aan haar rechtsmacht onderworpen. Dit kon met de stukken aangetoond worden. Zij verzocht het Hof dan ook om, als de persoon van Verheiden correctie nodig had, deze aan haar over te laten. Zij zou onderzoek doen en recht spreken naar behoren, dat was haar, als zijnde van de gereformeerde religie, wel toevertrouwd. Reeds nu zou ze Verheiden bevelen, "dat hie sich int stuck van die doepe des gereformierden religion gemaess sol holden", (brief van 12 april 1592).

In zijn antwoord ging het Hof niet in op het verweerschrift van Verheiden. Een zinnetje slechts: "wan hy hier werdt comen, sullen wy hem wijders daerop hoeren". Ook wilde het Hof niet twisten over bestaande of vermeende rechten van het Deventer kapittel. Het richtte al zijn pijlen op de persoon van Verheiden, nam het hem nog steeds hoogst kwalijk, dat hij twee jaar geleden zonder examen en toelating tot het ambt, zonder wettige beroeping en enige goedkeuring op eigen autoriteit in Nijbroek was gaan werken. Zijn argument, dat Nijbroek, dat hulp nodig had, een dochterparochie van Terwolde en dat de moeder gerechtigd, ja verplicht was de dochter bij te staan, deed niet ter zake, miste elke grond. De waarheid was, dat hij, Verheiden, nooit de "afgadische religion (de roomse) in het openbaar afgezworen had, nooit zich had laten examineren en nooit tot het ambt toegelaten was, noch ook ooit enig wettig beroep ontvangen had. Kortom hij was op alle punten fout. De magistraat moest hem onverwijld naar Arnhem zenden en hem niet langer protegeren (brief van 17 april).

Het epistel werd Verheiden ter hand gesteld met het verzoek er op te reageren. Hij stelde een verklaring op, die met een briefje van de magistraat naar Arnhem werd gezonden. De verklaring is niet, het begeleidend briefje wel bewaard gebleven. Daarin werd de hoop uitgesproken, dat het stuk "genoichsam sal zijn tot beweringe van zijn Unschuld ende dat hije daarom-me van die tijcht (tuchtmaatregel?) op hem gedaen behore verlaten te worden", (brief van 8 mei)

Kwam er weer een reactie van het Hof? We weten het niet. De zaak leek vastgelopen. Misschien had Deventer ook geen haast. Daarop duidt een zin in de brief van 8 mei, die bij de eindredactie is weggelaten. Het stadsbestuur beloofde in de hervorming van de dorpen aan de overkant van de Yssel te zullen voorzien, zodra in de andere dorpen van de Veluwe (door het Hof) enige reformatie ter hand genomen werd, m.a.w. Deventer wilde niet voorop lopen. De magistraat zal intussen wel begrepen hebben, dat zij niet langer als voorstandster van de gereformeerde religie bekend kon staan, als zij Verheiden langer zijn gang liet gaan. Vroeg of laat moest hij getoetst worden op leer en leven. Tenslotte deed zij het ook en liet hem vallen. Toen Twello in de persoon van Gerard van Keppel een predikant had gekregen, ging Verheiden de laan uit en kreeg van Keppel tijdelijk Terwolde erbij (besluit kerkeraad van Deventer 9 oktober). Op 6 november ontving Verheiden via de schout officieel van het Hof bericht, dat het hem als pastoor van Terwolde had afgezet. Hij legde er zich niet bij neer, bleef in zijn dorp dienst doen en ook de inkomsten van de pastorie innen. De pachters werd nu verboden nog enige betaling aan hem te doen.

Nog die zelfde maand overleed Jacobus Verheiden, een kleurrijke figuur, strijdbaar, bedrijvig, altijd onderweg, een pastoor, die predikant wilde zijn, maar het niet kon worden, omdat hij het slechts wilde zijn op zijn manier en onder zijn voorwaarden; een man ook met hart voor zijn mensen, aanwezig waar nood was, helpend, bemiddelend, daarmee de verdenking riskerend te heulen met de vijand, wat overigens nooit bewezen is.

5. Over Terwolde tijdens het predikantschap van Van Keppel is in deel 16 al een en ander geschreven toen ik de klachtenlijst, in 1594 van beide gemeenten uitgegaan naar de classis, besprak. De eerste en hoogste wens van Terwolde was een eigen predikant. Twee gemeenten dienen was voor de dominee te zwaar en de mensen kwamen er door tekort. Nu was het in die jaren bijna onmogelijk een predikant te vinden, zo schaars waren ze. In heel Gelderland waren er maar 12 of 13. Het aantal pastoors, dat na "omscholing" bereid en bekwaam genoeg was om predikant te worden, was miniem. De meesten trokken zich op den duur terug of werden afgedankt, wat het aantal open plaatsen nog vergrootte. Elke dominee, die er was, had ook nog twee of drie dorpen onder zijn hoede.

In de Deventer kerkeraad, die ook zijn best deed voor Terwolde, werd in de vergadering van 24 mei 1596 een suggestie gedaan. Zonen van Deventer burgers, die met een beurs van de stad theologie studeerden, waren verplicht na hun studie een predikantsplaats in hun stad of hun gewest te aanvaarden. Nu had het stadsbestuur het recht bij het Hof te Arnhem een persoon als predikant voor Terwolde voor te dragen. Op die manier zou Deventer "uit eigen kweek" Terwolde van een predikant kun-

nen voorzien. Men besloot het oordeel van de magistraat te vragen. We lezen er echter nooit meer iets over. Koesterden de burgers voor hun zoons hogere aspiratie? Intussen bleef die kerkeraad wel actief. In augustus van 't zelfde jaar stuurde hij de koster naar Terwolde om de kerkmeesters en de ouderling naar de stad te ontbieden voor een onderhoud over de financiën van de kerk. Zij verlangden een overzicht van de inkomsten van kerk en pastorie om te zien of deze voldoende waren om een predikant te onderhouden, in de taal van de notulen "of sy sufficient wharen om ene godtsalige vromen man to voeden". In oktober rapporteerden de kerkmeesters dat zij voor het traktement zeker 200 gulden per jaar konden verschaffen. Dat was wel zeer bescheiden, absoluut een minimum. De pastoor had vroeger een veel ruimer inkomen. Dit kwam door neveninkomsten, giften bij geboorte, doop, eucharistie (offergeld), bij de eerste kerkgang van een kraamvrouw, bij begrafenis, verder inkomsten uit verkoop van kaarsen, vergoeding voor het opmaken van een testament etc. Een predikant mocht voor zijn diensten geen gift aannemen, om de schijn te vermijden, dat het in de kerk om geld ging.

Twee maanden later trokken de kerkmeesters in Deventer weer aan de bel. Waar de beloofde dominee bleef? De heren antwoordden, dat ze van alles geprobeerd hadden, ja tot in Friesland gezocht hadden. Daar had de hervorming tien jaar eerder zijn beslag gekregen. Daar was ook, te Franeker, een universiteit, waar predikanten opgeleid werden. Maar voor Terwolde was niemand beschikbaar.

Veertien dagen later kwam er toch iemand opdagen. Het Hof te Arnhem had er voor gezorgd. Het stuurde de man met een brief naar Voorst voor de schout. Daarin werd van Mehen opgedragen met de bringer van de brief naar Terwolde te reizen en er voor te zorgen, dat hij in een kerkdienst zou voorgaan om de kerspellieden in staat te stellen met hem kennis te maken en zijn gaven te beoordelen. Het was een regel in de hervormde kerk, dat men een toegezonden predikant niet zondermeer hoefde te accepteren. Men kon hem, als er gegronde redenen voor waren, weigeren. Zo preekte op 31 januari 1597 in de kerk van Terwolde Henricus Hollingerus. Eerst nu valt in de stukken zijn naam. Merkwaardig is dat in een ander stuk een andere naam staat: Henricus van Straesburch. Dit heeft tot verwarring aanleiding gegeven. Men heeft wel verondersteld dat er dat jaar kort na elkaar twee predikanten in Terwolde

werkzaam zijn geweest. Waarschijnlijk lijkt mij, dat het om een persoon gaat, die de ene keer met zijn familienaam genoemd werd en de andere keer (dat gebeurde vroeger vaker) naar de plaats, vanwaar hij of zijn familie afkomstig was. Henricus Hollinger zal dus een Straatsburger geweest zijn. Dit kan kloppen met het feit, dat men er later over klaagde, dat men hem in zijn taal niet altijd goed kon verstaan. Met predikanten dichterbij de grens, uit Westfalen, had men minder moeite.

In de dienst van 31 januari was ook een deputatie uit Deventer aanwezig om de predikant op kennis, rechtzinnigheid en gaven te beoordelen. Het oordeel van allen was gunstig. De Terwoldenaren wilden hem wel als hun dominee hebben. Toen kwam het traktement aan de orde. Fl. 200,- was wel weinig, maar de kerspellieden beloofden het bedrag gaandeweg op te trekken. Tenslotte deed men een brief naar de kerkeraad van Arnhem uitgaan met het verzoek de nieuwe dominee alhier te doen beves-

tigen. Dat recht had Deventer niet (zie deel 15). Hollingers verblijf in Terwolde werd verstoord door een ernstig conflict met zijn gemeente over zijn inkomen. Het liep er zelfs op uit, dat hij nog voor het jaar om was een beroep aan-
nam en vertrok naar 's Gravenweert. Ik ga hier niet op in omdat het buiten het bestek van dit artikel valt en ook omdat Vredenburg in zijn boekje over Terwolde aan de hand van de bronnen er uitvoerig over geschreven heeft. Ons rest de vraag: Hoe zijn van Keppel en Terwolde na 4 1/2 jaar samenwerken uit elkaar gegaan? Niet zonder problemen. Bestond er een afspraak over de vergoeding, die hij voor zijn werk in Terwolde ontvangen zou? Er is niets van bekend. Volgens Vredenburg had hij inkomsten uit de pastoriegoederen aldaar genoten. Vermoedelijk was de uitbetaling slecht geweest met een grote achterstand als gevolg. Niet zonder reden schreef het Hof in de bovenvermelde brief aan de schout ook, dat hij er op moest toezien, dat van Keppel voor de waarneming van de dienst in Terwolde schadeloos gesteld zou worden. Toen er niets van kwam wendde hij zich tot de kerkeraad van Deventer. Hij riep hun hulp in "om tot zijner belooninge te geraecken". Hij kreeg het advies een rekest aan de Staten van Gelderland op te stellen en dit aan de raad van de stad voor te leggen. Die zou het dan met een ondersteunend schrijven doorzenden naar het Hof van Gelderland. Toen het Hof de stukken onder ogen kreeg, was het zeer gebelgd. Wat bezielde van Keppel? Deventer had met die zaak niets te maken, alleen gelderse instanties. Er ging een brief uit naar de schout, dat hij die zaak zou onderzoeken en erover rapporteren. Ook moest hij van Keppel onderhouden over zijn handelwijze en hem er aan herinneren dat hij destijds (in 1593) verklaard had zich te voegen bij en zich te onderwerpen aan de Arnhemse classis en de gelderse synode, alle aanspraken van Deventer verwerpend. De schout antwoordde de zaak in Deventer met de magistraat te zullen overleggen. Dat is het laatste, dat we over de kwestie lezen. Of van Keppel het hem toekomende ontvangen heeft weten we niet.

D. Lekkerkerker.

Bronnen en literatuur.

Rijksarchief Arnhem: Archief Hof. Brieven van en aan kwartier van Veluwe (1584-1597)
Portefeuille Geestelijke Zaken (Twello, Terwolde).

Gemeente archief Deventer: Resoluties van Schepenen en Raad (over 1584-1597).
Acta Kerkeraad van Deventer (over 1591-1597).

Acta Prov. Synode van Gelderland (Reitsma en van Veen deel 4 van 1592-1597).

Geschiedenis van Gelderland II (1975) bl. 119-131.

J. Vredenburg: Geschiedenis van Terwolde en Nijbroek.

WAARSCHUWING.

Ingekomen brief bij de Gemeente Voorst in 1904.

De burgemeester der gemeente Hummelo en Keppel waarschuwt tegen een zekeren Willem Bos, reizend met eene vrouw (bijzit), in een geel geverfde woonwagen, van voren voorzien van een hekwerkje. Deze vrouw gaat voor op haar woonwagen zitten en

lokt dan voorbijgaande manspersonen binnen haar wagen.
Na enig vertoeven aldaar verschijnt bovengenoemde Bos, krijgt,
den bezoeker in zijn kraag en perst, hem door dreigementen geld
af, waaraan de genoemde vrouw ook zeker een handje helpt.

Hummelo en Keppel den 17 september
1904 De burgemeester voornoemd,
C.W. Vrij land.

EEN BIJNA UITGESTORVEN AMBACHT.

Tijdens een wandeling door het Spiegelbosje in Twello viel
mijn oog op de enkele daar nog staande oeroude eikestobben,
een residu van een waarschijnlijk vroeger groter geheel van
hakhoutbestanden daar ter plaatse.

Uit de tijd dat ik als jongen rond mijn geboorteplaats zwierf
herinner ik mij dergelijke houtbestanden, die regelmatig om de
zoveel jaren werden gekapt.

Een van de mooiste oude eikestobben in het Spiegelbos te
Twello coll. B. v/d Hoek

Voor het gekapte hout kende men toen vele gebruiksdoeleinden,
niet in het minst als brandstof, maar ook als bijv. tuinhout
denken we aan rijshout voor erwten en als bonestaken. Het hout
van de vuilboom (ook wel sporkehout genoemd) werd apart ver-
zameld en diende in de vorm van houtskool als ingrediënt bij
de fabrikage van de fijnste buskruitsoorten. Bestanddelen uit
de schors werden in de geneeskunde toegepast als braakmiddel.

Ook werd hieruit een kleurstof gewonnen voor het maken van gele verf. De taaie twijgen van deze boom werden o.a. gebruikt voor het vlechten van manden en voor het vastmaken van roggestro dat als dakbedekking werd gebruikt.

Het eikehout uit deze bestanden was vooral waardevol omdat het een stof bevat, die belangrijk is bij het looien van leer. De looistof of eek kan worden gewonnen uit de schors van 12 tot 15 jarige eiken. De schors werd hiervoor van de gehakte stammetjes geklopt door de zogeheten eekkloppers (ook wel holtmakers genoemd). Deze mensen kwamen onder andere uit de streek tussen Apeldoorn en Zwolle. Ze probeerden in de bosrijke gebieden van Nederland als seizoenwerker een beetje geld te verdienen, als aanvulling op de karige opbrengst van een klein keuterbedoeninkje.

Er zijn niet veel meer van deze ambachtslieden overgebleven, maar enige tijd geleden ontmoette ik Bart Elshof uit Eerbeek, die het vak van zijn vader leerde. Uit zijn mond mocht ik de geschiedenis van het werk in de zogenoemde "meibosch" optekenen. Hij noemde het zelf een verhaal:

UIT HET VERLEDEN VAN EEN EEKSCHILLER OF EEKKLOPPER.

Terugkijkend en denkend aan de tijd waarin mijn vader leefde, die mij het werk van eekklopper leerde, verplaats ik mij in de periode van 1850 tot 1945.

Hij wist hierover o.a. te vertellen, dat er in het midden van de vorige eeuw weer veel houtsingels en stukken heideveld werden ingepoot met jonge eikbestanden. Dit was ondermeer het gevolg van de steeds verder zakkende graanprijzen, uit Amerika en Rusland werd goedkoop graan in steeds grotere hoeveelheden ingevoerd, waardoor het voor de boer gaandeweg moeilijker werd een stuk brood te verdienen.

Deze eikebestanden werden na ongeveer 10 jaar uitgedund, dat wil zeggen, dat het dunner hout werd gehakt zodat er rijen ontstonden van ongeveer 4 stammetjes. Men noemde dit dan ook een rijbos. De overgebleven stammetjes konden zich dan beter ontwikkelen. Het gehakt hout werd gebundeld tot bossen met een lengte van ongeveer 120 cm. en een omvang van ongeveer 100 cm. Deze werden dan door de notaris bij opbod per 100 bos (1 vim in volksmond) verkocht, meestal aan de bakkers.

Drie jaar later hadden dan de overgebleven stammetjes de beste konditie om de eek te oogsten, ze werden dan gehakt en klaargemaakt voor het afkloppen van de schors.

Volgens mijn vader mochten de eikeboompjes nooit worden afgezaagd, omdat dit de hergroei van het nieuwe hout vertraagde, er werd dan ook alleen een scherpe bijl of hiep gebruikt die een mooie gladde en liefst schuine snede achterliet.

Meestal liet men op de stoven (stobben) van 4 of 5 stuks een stammetje staan, dit heette dan een spaartelg. Deze kon later worden gebruikt als het zg. geriefhout, ter vervanging van een hek of afrastingspaal. Toen er steeds minder vraag naar inlandse looistof kwam liet men hem staan om uit het hakhout een bos te laten ontstaan.

De grondsoort waarop het eikehout groeide was van invloed op de kwaliteit van de schors en dus ook op het gemak waarmee gewerkt kon worden. Op de nattere en betere gronden groeide het hout wat sneller, maar de schors was dan veel dunner. Op de

hoger gelegen grond ging het wat langzamer en werden de stammetjes vaak krom, maar hier werd de schors dikker, waardoor het werken aanmerkelijk gemakkelijker was. Het hout en de schors van deze laatste stammetjes waren ook kwalitatief beter en bevatten meer looizuur. Ook liet deze schors zich beter loskloppen dan de dunne.

De eekklopper aan het werk, zittend in zijn klop gat.
Coll. B. v/d Hoek

Het eigenlijke werk, het loskloppen van de schors gebeurde op twee manieren.

Op de wat lagere erg natte gronden werd om de vier meter een sloot gegraven, waarbij de uitgegraven grond werd gebruikt om de tussenliggende stukken op te hogen, waardoor een ontwateringssysteem ontstond. Op de hierdoor ontstane dijken of rabatten werd dan het eikenhakhout geplant. Hier werd gebruik gemaakt van een zogenoemde klopbank bij het loskloppen van de schors. Dit was een beukestam met een diameter van ongeveer 25 cm en een lengte van ongeveer 170 cm met daaronder vier poten, hieraan kon door twee personen gewerkt worden.

Op de hoger gelegen terreinen groef men een gat, waarin de eekschiller in zittende houding met voor zich op de grond een behoorlijk vlakke zwerfkei zijn eekarbeid bedreef.

De te schillen stammetjes hadden doorgaans een dikte van zes tot tien centimeter en een lengte van een el (ongeveer 70 cm). Voor het schillen werd gebruik gemaakt van een speciale klop-bijl voorzien van een steel van ongeveer 30 cm lang.

Met de dikke kant van de bijl werd de schors losgeklopt en met de vlakke dunnen kant werd, indien nodig, de losgeklopte schors eraf gewrikt.

De beste tijd om te schillen was in het voorjaar als de sapstroom vanwege de voorjaarsgroei van de boom op zijn best was, dus vanaf ongeveer begin mei tot eind juni. Het weer speelde ook een belangrijke rol in de voortgang van het werk. Bij een noord-oosten wind, als het droog en schraal was ging het loskloppen van de schors nogal moeilijk. Ook bij nachtvorst, wat in het midden van mei tijdens de zgn. ijsheiligen nogal eens voorkomt, kon men het werk wel een paar dagen vergeten of men moest de schors er letterlijk af villen.

Bij groeizaam weer zoals zwoele vochtige of onweersachtige warmte, ging het het beste, dan viel na 6 of 7 keer kloppen met de bijl het hout bijna vanzelf uit de schors.

Coll. B. v/d Hoek

De afgeklopte schors wordt gebundeld en gewogen.

Als de eikeschors was aangedroogd werd het gebundeld met een twijg. Dit werd dan gewogen en per mud verkocht, een mud eek met band woog 134 pond. De volgende bewerking was dan het drogen, dit gebeurde in een eekschuur of op een droogzolder. Als het goed droog was, dit kon men horen aan de klank, werd het aan stukken gehakt en in een runmolen vermalen tot run. Goed droge en niet beschimmelde run werd gebruikt voor het looien van huiden tot leer.

Beschimmelde run was ongeschikt voor leerbewerking maar werd vermengd met het gemalen afval van schors van planken uit de scheepswerven verwerkt tot taan. Hiermee werden dan de zeilen van schepen en windmolens en vissersnetten geïmpregneerd.

Het ontschorste hout, men noemde dit talhout, werd gebundeld en als brandhout verkocht, omdat het zo mooi schoon was, werd er vaak door de meer gegoede burgers iets meer voor betaald en kwam het meeste dus daar terecht.

Het ongeschildte afvalhout (er bleef in het schilbos niets achter wat bruikbaar was) werd als het was aangedroogd eveneens gebundeld en verkocht. Het korte hout werd als brandhout verkocht, meestal aan de bakker, maar ook wel aan de boer, die er de fornuisput mee stookte voor het koken van aardappelen met knollen voor de varkens. De takken van 2,5 tot 4 meter, ook wel kwazen of guazen geheten, werden apart gebundeld met twee twijgen eromheen en werden voor waterstaatkundige werken gebruikt, ter bescherming van oevers en oeverwallen tegen afkalving.

Door de invoer van veel goedkopere looistof uit Nederlands Indië was het eekschillen in ons land danig op de achtergrond geraakt. Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam er weer een kleinschalige opleving en moest men op zoek gaan naar mensen die dit handwerk nog meester waren. Hieronder was ook mijn vader, die het mij toen nog heeft geleerd.

Door de chemische industrie worden tegenwoordig veel zuiverder en sterkere looistoffen gemaakt, zodat de natuurlijke bron als basis voor het looien van huiden nu geheel is opgedroogd, waarmee ook dit oude handwerk binnenkort zal zijn verdwenen.

Dit is jammer, het was zwaar werk, maar ik heb het altijd met plezier gedaan, de enige vervelende kant die eraan zat was, dat je een paar maanden met vuile bruin-zwarte handen rondliep, het looizuur was diep in de huid getrokken en moest door uitslijten weer verdwijnen.

B. van der Hoek.

VOORSTER PLATTELANDSLEVEN 1930 — 1960.

Voorster plattelandsleven in twee dia-lezingen nader belicht.

De ontwikkelingen ten plattelande, met name toegespitst op de gemeente Voorst, zijn tijdens het afgelopen winterseizoen middelpunt van aandacht geweest tijdens een tweetal verenigingsavonden van onze Oudheidkundige Kring.

Direkte aanleiding voor dit onderwerp was het verschijnen van

het boekwerkje: "Warm water, zeep en handdoek; het leven van een veearts ten plattelande", geschreven door de heer J.J. Speelziek te Teuge, van wiens hand eerder een tweetal geschriften over de historie van Teuge verscheen.

Tijdens de avondbijeenkomst op 13 november jl. in het Stationskoffiehuis te Twello werd het recente boekwerk van de heer Speelziek, dat handelt over het leven van de bekende veearts Harm van de Veen, gepresenteerd, in aanwezigheid van zo'n 279 personen.

De bijeenkomst op 12 december daaropvolgend in cafe-restaurant "Dorpszicht" te Terwolde, waarin een herhalingsprogramma werd aangeboden, was weliswaar beduidend minder bezocht, maar niettemin sfeervol en leerzaam.

Tijdens de door mij bezochte avond in Terwolde werd door middel van een uit diverse onderdelen bestaand programma een terugblik geboden op een stuk interessante plattelandsgeschiedenis.

De grote veranderingen op het platteland en het leven van een veearts.

Na een inleidend woord van wnd. voorzitter J. Lubberts uit Terwolde, kreeg allereerst de heer J.J. Speelziek uit Teuge het woord, die aan de hand van anecdotes en voorvallen, zoals beschreven in zijn boek over de heer Harm van de Veen, het leven van deze in de gemeente Voorst werkzame veearts schetste. Hierna vertelde de heer Ruitenbergh uit Terwolde over de grote veranderingen in het boerenbedrijf in het algemeen, met name in de periode 1930-1960.

Als agrariër in de praktijk schetste hij deze veranderingen in grote lijnen over genoemde periode.

Voor de oorlog 1940-1945 kampten landbouw en veeteelt met achterstanden en stond men aan het begin van grote maatschappelijke en technologische veranderingen, die ook het boerenbedrijf niet onberoerd zouden laten.

Consulenten begeleidden de boeren bij de intrede van het nieuwe tijdperk.

De oorlog vormde een onvoorziene onderbreking in deze ontwikkeling. De ironie wil, dat men juist in deze periode te maken kreeg met meer planmatig werken, de basis voor verdere ontwikkeling.

De voedselcommissarissen hadden in die jaren van schaarste een belangrijke vinger in de pap.

Na de oorlog kwam de technologische ontwikkeling pas goed op gang. Tractoren, melkmachines en andere apparatuur en het werken in grotere eenheden deden hun intrede.

De aanvankelijk gepropageerde bedrijfsvergroting - die in het kader van de internationale ontwikkeling niet meer was tegen te houden -, liep geleidelijk uit op landbouw- en melkoverschotten. De drie decennia vormen een turbulente periode in de Nederlandse landbouwgeschiedenis.

De heer Sevenster toonde tenslotte een aantrekkelijke dia-serie betrekking hebbend op de ontwikkelingen in de landbouw en veeteelt in de gemeente Voorst.

Er waren dia's bij die op langere termijn zeer waardevol zullen zijn, omdat ze het gewone dagelijkse boerenleven laten zien uit een periode die definitief tot het verleden behoort.

A.J. Fransen.

EEN DOMINEE UIT NIJBROEK.

Als Oudheidkundige Kring krijgen we vragen van personen die de namen van hun voorgeslacht uitzoeken. Soms gemakkelijke, soms ontzettend moeilijke vragen, die we niet beantwoorden kunnen, omdat de gegevens niet in het gemeente-archief, maar in het Rijks-archief in Arnhem te vinden zijn.

Soms zijn er gewone vragen bij die een interessante bijgeschiedenis hebben. Hieronder geef ik hiervan een voorbeeld.

De heer J.C. Quast uit Oostvoorne vroeg ons, wanneer zijn grootvader dominee was in Nijbroek.

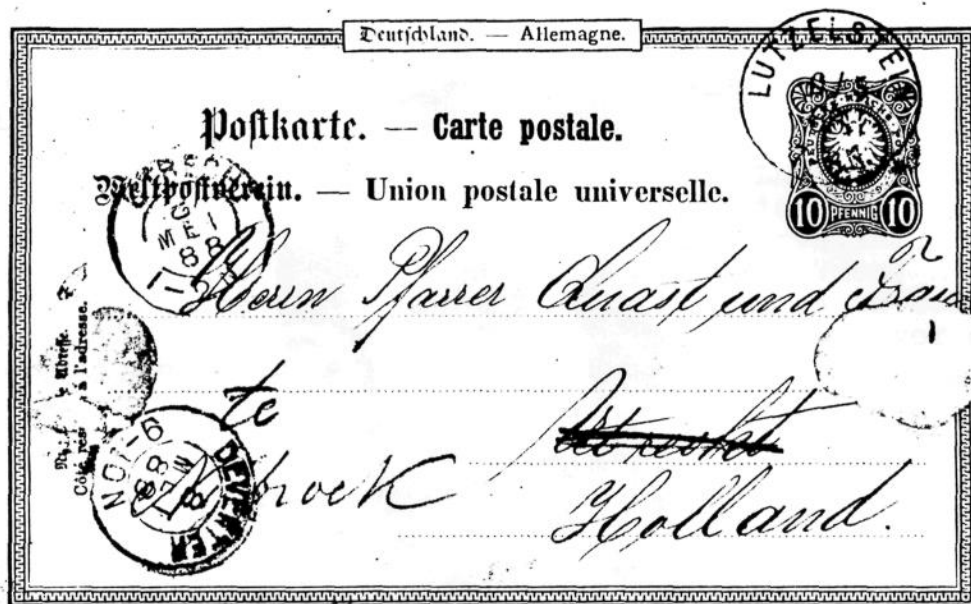

Het portret van Jan Quast, de dominee uit Nijbroek van 1883 tot 1888. Col. O.H.K.

Het antwoord is simpel, want het Bevolkingsregister 1860-1890 vermeldt het volgende:

Quast Jan, geboren 11 juni 1852 te Dordrecht, predikant, vestiging 29 maart 1883 uit Nieuwleusen, vertrokken 28 mei 1888 naar Utrecht, gehuwd met Berman Jenneke, geboorte 18 mei 1852 te Oosterbeek. In Nijbroek werden hun eerste vier kinderen geboren, Harmen (1883), Karst Johannes (1884), Gerard (1886) en Gijsberta Catharina Anna (1887).

Tot zover is er niets bijzonders aan de hand. Het aardige is echter, dat dominee Quast een ansichtkaart in Nijbroek kreeg van iemand uit Lutzstein in Duitsland. De Duitser had de briefkaart naar de nieuwe standplaats Utrecht verzonden.

De ansichtkaart uit Duitsland in 1888.

Maar daar woonde de familie Quast nog niet. Dit feit was voor de toenmalige post geen enkel probleem, zoals blijkt uit de poststempels op de ansichtkaart:

- verzonden uit Duitsland op 6 mei 1888, 7-8N,
- verzonden uit Utrecht op 8 mei 1888, 1-2N,
- verzonden uit Deventer op 8 mei 1888, 9-10N.

En zo kreeg Herrn Pfarrer Quast und Frau hun ansichtkaart een dag later in Nijbroek, terwijl hij uit Lutzstein verstuurd was met als enige adres: Utrecht, Holland.

Zo'n correcte en snelle manier van werken mogen we nu, meer dan 100 jaar later, niet meer verwachten.

L. Sevenster.